

Археологічні розвідки на античному поселенні Надлиманське XI

Навесні та восени 2018 р. групою співробітників відділу археології Криму та Північно-Західного Причорномор'я ІА НАН України була проведена розвідка з шурфуванням на античному поселенні Надлиманське XI¹. Метою цих робіт було встановлення наявності культурного шару та його потужності.

Пам'ятка розташована на лівому березі Дністровського лиману, на мису що закінчується невисоким обривом². З півночі та півдня цей мис відділений неглибокими балками, на схід лежить широке плато, яке активно використовується в сільсько-господарських цілях. За свідченнями місцевих мешканців, поле, на якому розташоване поселення, використовувалось в 70–80-х рр. минулого століття під фруктовий сад, який був викорчуваний в 90-ті рр. Таким чином, тут мала місце неодноразова глибока плантажна оранка.

Поселення було виявлено під час планомірних розвідок берегів Дністра та Дністровського лиману, що були здійснені Надлиманським загonom Причорноморської експедиції ОАМ під керівництвом С. Б. Охотнікова в 1977–1978 рр. За знахідками ліпної та гончарної кераміки пам'ятка була датована IV–III ст. до н.е. (Охотников 1983: 111). Матеріали цих розвідок не були опубліковані.

Повторні обстеження 2016 і 2018 рр., які надали велику кількість фрагментів керамічних виробів (амфор, сіроглиняного і ліпного посуду) показали необхідність археологічного вивчення пам'ятки. Слід зауважити, що за результатами розвідки встановлено, що поселення відноситься до пам'яток пізньоархаїчного часу (Рис. 1).

В процесі робіт було закладено п'ять шурфів розмірами 2x1 м, починаючи від краю мису і на схід вглиб поля (Рис. 2,1). Глибина шурфів сягала 0,45–1,1 м. Стратиграфія двошарова: верхній шар – чорнозем, нижче – суглинок. В шурфах № 1–4 культурний шар не простежується: знайдено лише незначну кількість фрагментів кераміки, будь-яких об'єктів не виявлено. Перспективним виявився шурф № 5: майже у чорноземі були зафіксовані контури ями № 1. Частина ями розташовувалась під бортом і для її повного відкриття та фіксації зі східної сторони шурфу була зроблена прирізка розмірами 2x1 м.

Яма № 1 (Рис. 2,2–3) має циліндричне горло, що розширюється до низу. Стінки в нижній частині округлі. Висота горла – 0,45 м. Діаметр ями в верхній частині становить приблизно 0,8 м, діаметр дна – 1,4 м. Глибина склала 1,2 м.

Яма була заповнена темним ґрунтом. Знахідки в заповненні нечисленні. На дні виявлено кілька стінок амфор, кухонного посуду, ліпної корчаги, стінка чорнолакового посуду, фрагменти кісток (кінь або корова). Датувати цей об'єкт дозволяє накопичення стріли – бронзовий, трилопатекий зі втулкою, що виступає (Рис. 7,7). Нако-

¹ Висловлюємо подяку співробітникам відділу С.В. Івановій, А.М. Колесниченко та Л.С. Ковальському за допомогу в організації та проведенні розвідки. В роботі брали участь також студенти ОНУ ім. І.І. Мечникова та вихованці дитячого будинку «Перлинка» (м. Одеса).

² За адміністративним поділом, ця територія відноситься до Овідіопольського району Одеської області, географічно вона розташована ближче до с. Маяки Біляївського району (3 км на південний схід від центру села).

нечник має висоту 1,5 см. За типологією А.І. Мелюкової він відноситься до другої хронологічної групи (тип 3 – друга половина VI – перша половина V ст. до н.е.) (Мелюкова 1964: 21, табл. 7). Аналогічні деталі зброї знаходять в сагайдачних наборах у скіфських поховальних комплексах, зокрема наконечник того самого типу походить з ґрунтового поховання поблизу с. Маяки (датується початком – першою половиною V ст. до н.е.) (Носова 2011: 155, рис. 2, 27; Дараган 2017: 67, рис. 11, 23, тип 4/1).

Знахідки на поверхні

Більша частина всіх отриманих під час розвідки матеріалів походить з поверхні поселення. Як вже зазначалось, знахідки в шурфах нечисленні, представлені поодинокими фрагментами. Зібраний матеріал поділяється на декілька категорій.

Амфори. За кількістю серед знахідок переважають фрагменти амфор. Загалом вони нараховують близько п'яти сотень одиниць. Серед тих фрагментів, що піддаються визначенню, більша частина (в загальній кількості 26 одиниць) належить до продукції Хіуса останньої третини VI – першої половини V ст. до н. е. (Тип III-A та III-B за класифікацією С.Ю. Монахова) (Монахов 2003: 16–18, табл. 4–6) (Рис. 3, 3–15, 4, 1–13).

Однією з ознак, які дозволяють віднести частину знахідок до продукції вказаного центру, є діпінті, виконані червоною та коричневою фарбою – коло та хрест на горлі, вузькі вертикальні полоси під вінчиком та на ручках (Рис. 3, 3–15). В нижній частині однієї з ручок розташоване вдавлене клеймо у вигляді кільця (Рис. 3, 9). Серед цих фрагментів відмітимо також ручку, яка зашлифована у місті зламу, що може свідчити про вторинне використання амфори у господарстві (Рис. 3, 15).

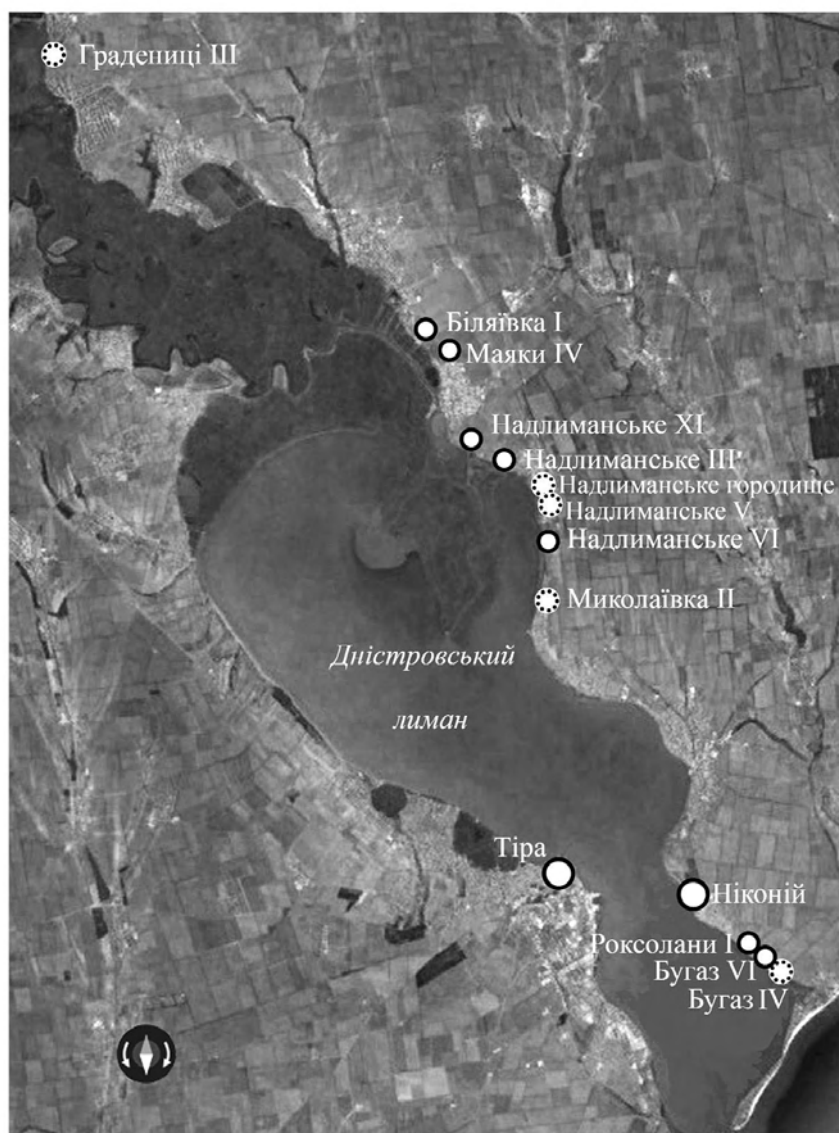
Амфори Хіусу цього періоду є широко поширеними серед матеріалів античних пам'яток як Нижнього Подністров'я (Охотников 1990: 19–20, Секерская 1989: 36), так і інших регіонів (Bîrzescu 2012: 60; Буйских 2014: 91; Асташова, Ломтадзе 2017: 55).

До продукції Лесбосу другої половини VI ст. до н.е. (червоноглиняні амфори, «зі склянкоподібними ніжками» за Зеест, тип I-B за Монаховим) відносяться фрагменти вінчиків з невеликим уступом на горлі та дві ніжки конічної форми (Рис. 4, 21–26, 34–35), а також півтора десятка ручок, круглих в перерізі (Зеест 1960: 72–74, табл. III; Монахов 2003: 48, табл. 30–31).

П'ять фрагментів вінчиків сплющеної валикоподібної форми віднесено до продукції Самосу другої половини VI – першої половини V ст. до н.е. (тип I-B або II за С.Ю. Монаховим) (Монахов 2003: 27, табл. 14–15) (Рис. 4, 14–18).

Три фрагменти належать до продукції Клазомен. Серед них вінчик з широкою полоскою червоної фарби (Рис. 3, 1), та стінка амфори з двома широкими полосами коричневої та червоно-коричневої фарби (Рис. 3, 2). Ще один вінчик не має пофарбування, визначається за формою та кольором глини (Рис. 4, 19). Ці фрагменти відносяться до типу амфор, датування якого лежить в межах другої половини VI – початку V ст. до н.е. (Монахов 2003: 52–53, табл. 32–33). Амфори цього центру представлені на інших пізньоархаїчних поселеннях Нижнього Подністров'я, але вони не є численними (Охотников 1990: 19).

Дві ніжки амфор належать до продукції невстановлених центрів («протофасосські», «на складнопрофільованій ніжці») (Зеест 1960: 79–80, табл. V, 15; Монахов 2003: 40–41, табл. 24). Датування цих амфор – друга половина VI – початок V ст. до н.е. (Рис. 4, 36–37).

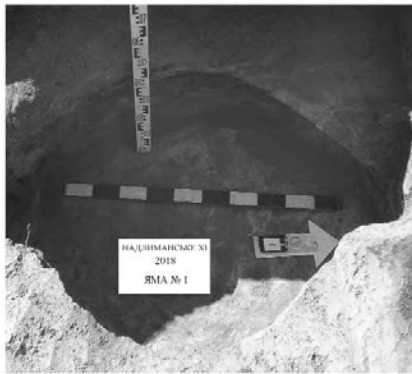
Умовні позначення:

- - античні міста
- - пізньоархаїчні пам'ятки
- ⊙ - пункти знахідок пізньоархаїчної кераміки

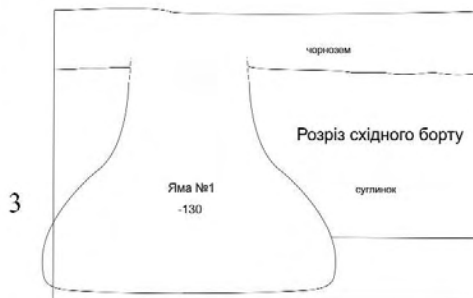
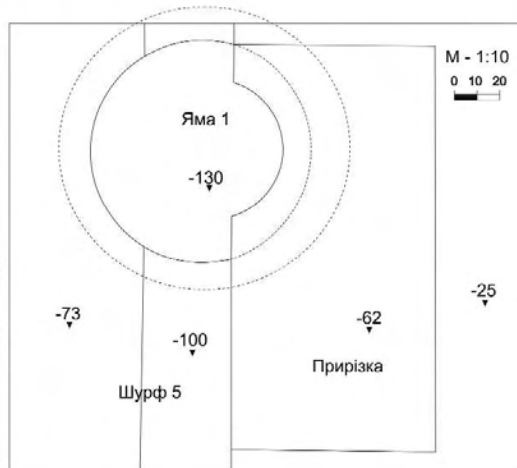
Рис. 1. Пізньоархаїчні пам'ятки та пункти знахідок пізньоархаїчної кераміки на лівому березі Дністра та Дністровського лиману (за археологічною мапою С.Б. Охотнікова: Охотников 1983).

1

2

3

Рис. 2. 1 – розташування шурфів на поселенні Надлиманське XI та межі розповсюдження кераміки на поверхні; 2 – план та розріз ями № 1.

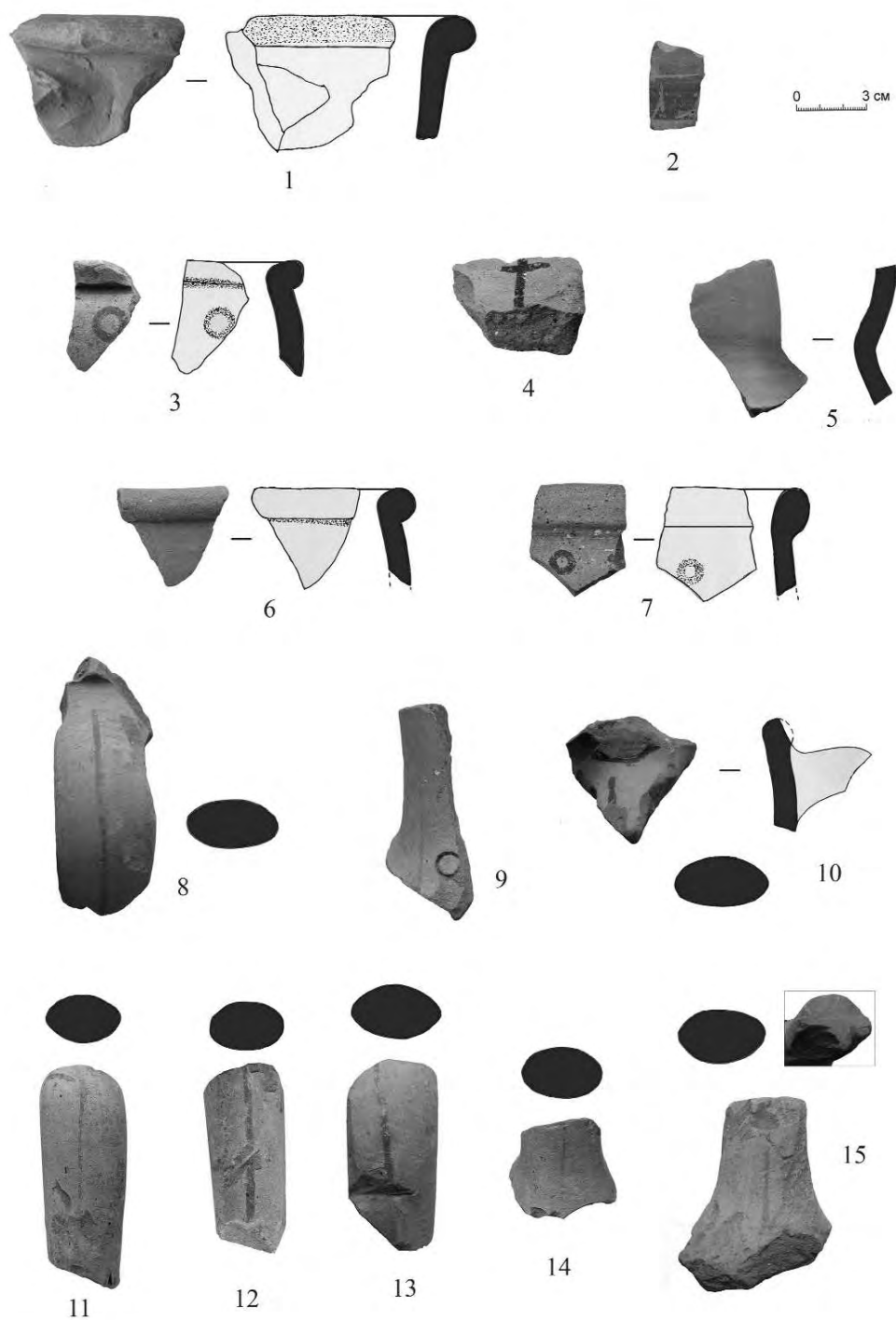

Рис. 3. Фрагменти амфор з діпінті: 1–2 – Клазомени, 3–15 – Хіос.

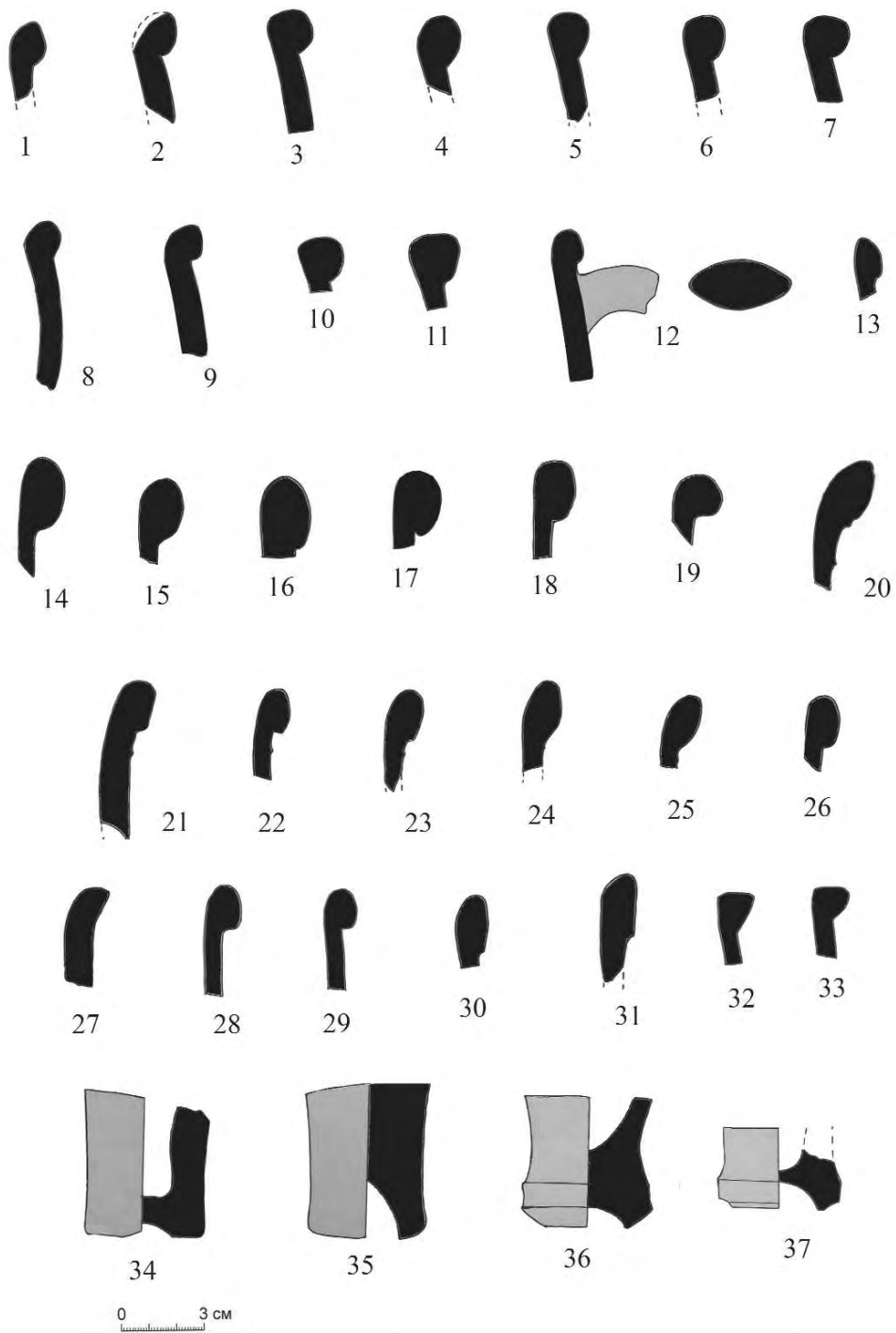

Рис. 4. Профілі вінчиків та ніжок амфор: 1 – шурф № 3, 2 – шурф № 4;
2–38 – знахідки на поверхні.

Фрагмент вінчика (Рис. 4, 20) ймовірно відноситься до одного з типів мілетської тари (варіант II-A за Монаховим) (Монахов 2003: 35, табл. 19, 6). Датування – друга чверть V ст. до н.е.

Приблизно таке саме співвідношення амфор за центрами виробництва спостерігається в Ніконії пізньоархаїчного часу та на інших синхронних пам'ятках лівого берега Дністровського лиману (Секерская 1989: 36; Охотников 1990: 19–21).

Чорнолаковий посуд представлений двома дрібними фрагментами кіліків. Це фрагмент дна, який має колір глини, на його внутрішній стороні нанесений кружок чорним лаком (Рис. 5, 11) та частина ручки (Рис. 5, 12).

Сіроглиняний посуд репрезентований трьома формами. Серед посуду відкритих форм – фрагменти вінчиків мисок з загнутим всередину краєм (Рис. 5, 1–3). Ще три вінчика належать посудинам з прямим вінчиком, що відігнутий назовні (Рис. 5, 4–6). С.Б. Охотников відмічає, що найближчі аналогії такому посуду, знайдені в Істрії та на пам'ятках фракійського населення Лісостепової Молдови (Охотников 1990: 23). До посуду закритих форм (гличики?) відноситься фрагмент вінчика (Рис. 5, 7) та дві ручки.

Невеликий фрагмент вінчика з загнутим всередину краєм ймовірно є частиною сіроглиняного світильника відкритого типу (Рис. 5, 8).

Червоноглиняний посуд представлений незначною кількістю фрагментів. Серед них – стінка та дно, які орнаментовані полосами червоною фарбою (Рис. 5, 13–14).

Лутерії. Знайдено два фрагменти вінчиків лутеріїв, які виготовлені зі світлої крупнозернистої глини з домішками піску та піроксену (Рис. 5, 9–10).

Ліпна кераміка представлена невеликими фрагментами. Окрім значної кількості неідентифікованих частин посудин (переважно стінок), слід виділити вінця, прикрашені різними видами орнаменту. Серед орнаменту превалюють пальцеві вдавлення різної глибини (по вінцю та нижче вінця) та защіпи (Рис. 6, 2–4, 6–10). Крім цього присутній фрагмент стінки із врізаним орнаментом (триома паралельними лініями) (Рис. 6, 14) та невелика стінка із розчосами по внутрішній стороні. Присутні також фрагменти придонних частин посудин із пласким невиділеним або слабко виділеним дном (Рис. 6, 15–17). Через фрагментарність неможливо встановити їхню морфологію, але можна зазначити, що основна маса відноситься, ймовірно, до посудин закритого типу із доволі широким діаметром вінця. За орнаментациєю означені фрагменти слід віднести до кераміки скіфського вигляду, яка має широке розповсюдження серед пам'яток Нижнього Подністров'я та Нижнього Побужжя (Охотников 1990: 27, рис. 14; Марченко, Доманский 1999: 46–47, рис. 13, 1–9, 13; Гаврилюк, Отрешко 1982: рис. 1).

Керамічні вироби. Серед них – два грузила, виготовлених зі стінок амфор, які мають просвердлені отвори (Рис. 7, 1–2), фрагмент стінки з обточеним закругленим краєм (Рис. 7, 4) та оброблена з двох боків, кругла в перетині ручка амфори з просвердленими не наскрізними отворами (Рис. 7, 3). Одна амфорна стінка має два стертих краї (інструмент для розтирання?) (Рис. 7, 5).

Вироби з каменю представлені фрагментом лошила з гальки (Рис. 7, 6). Також знайдені фрагмент жорна³ (?) з вапняку та ручний розтиральник.

Металеві вироби. Бронзовий наконечник стріли трилопатевої, відноситься до категорії базисних (Рис. 7, 8). Висота 2,5 см. За типологією А.І. Мелюкової відно-

³ Фрагмент плити з закругленим краєм (35x27 см, товщина 6 см).

ситься до другої хронологічної групи (друга половина VI – перша половина V ст. до н.е.) (Мелюкова 1964: 21). Наконечники такого самого типу знайдені в згаданому похованні біля с. Маяки (Носова 2011: 155, рис. 2, 5–25; Дараган 2017: табл. 1, тип 8/1).

Ще один металевий виріб – свинцеве прясло. Воно має діаметр 2 см, висоту 1,2 см (Рис. 7, 9).

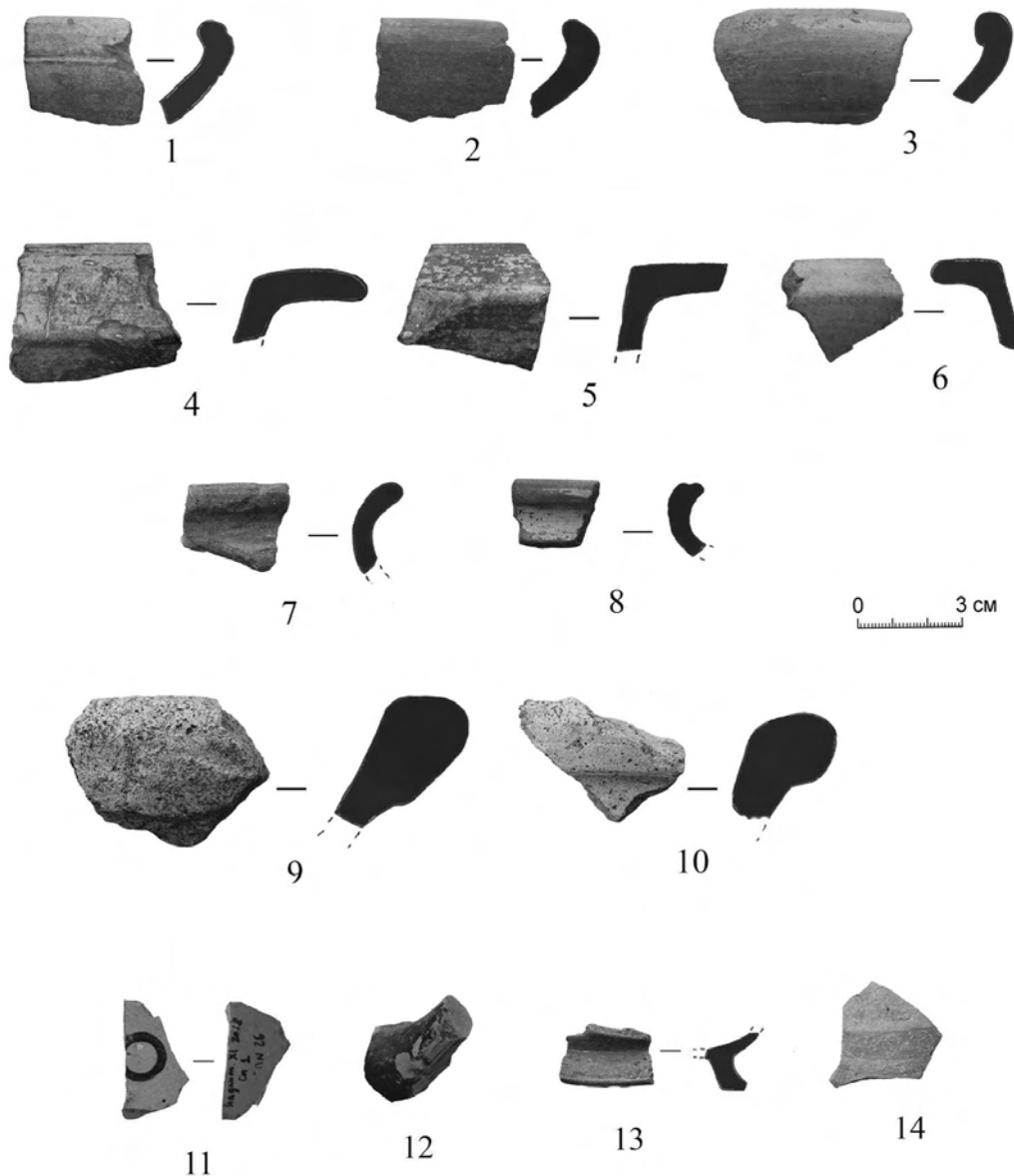

Рис. 5. Фрагменти гончарної кераміки. Знахідки на поверхні. 1–8 – сіроглиняна, 9–10 – лутерії, 11–12 – чорнолакова, 13–14 – червоноглиняна.

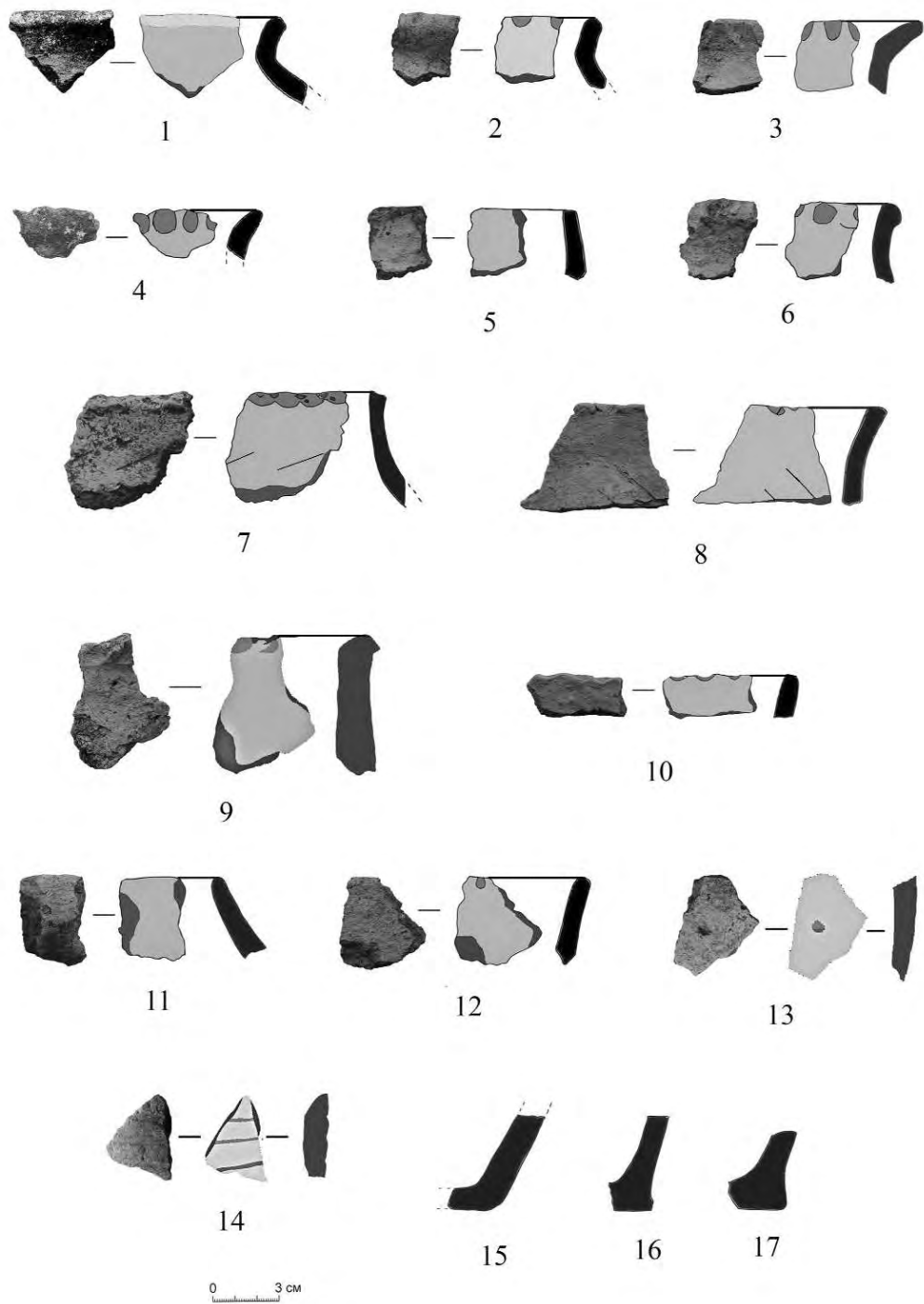

Рис. 6. Фрагменти ліпного посуду. Знахідки на поверхні.

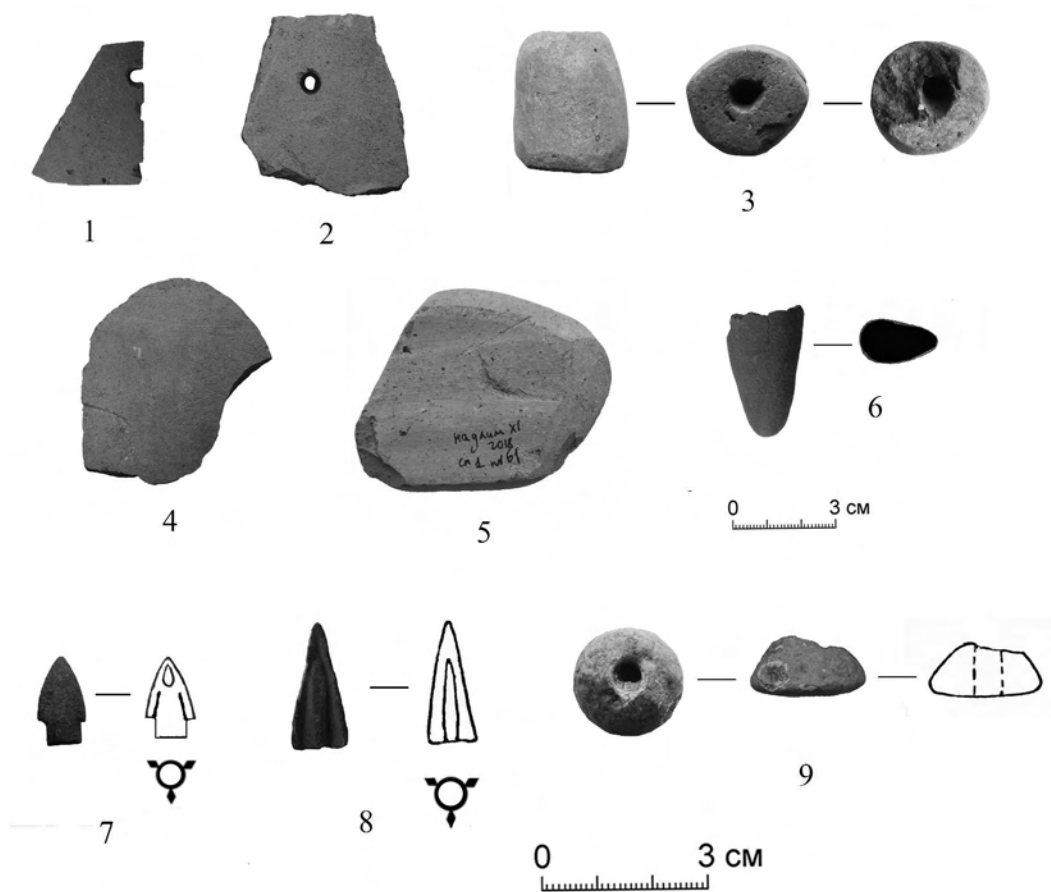

Рис. 7. Індивідуальні знахідки.

Висновки

В результаті розвідки встановлено, що поселення Надлиманське XI відноситься до пізньоархаїчного часу та відображає процес першого етапу заснування хори Ніконієм. Знахідок, які можна було б впевнено датувати більш пізнім часом, не виявлено. Більшість датованих матеріалів відноситься до широкого хронологічного діапазону: друга половина VI – перша половина V ст. до н.е. Спираючись на хронологію пізньоархаїчних пам'яток Нижнього Подністров'я, яку запропонував С.Б. Охотников, можна вважати, що поселення з'явилося наприкінці VI ст. та припинило існування наприкінці першої третини V ст. до н.е. (Охотников 1990: 43–44; Охотников 2013: 564).

Визначити характер пам'ятки (хутір, господарча висілка?) за отриманими даними складно. Виявлений об'єкт – зернова яма – може свідчити про напрямок господарчої діяльності мешканців поселення.

З огляду на це, подальші дослідження та проведення планомірних розкопок є перспективними, оскільки дозволять виявити нові об'єкти, встановити розмір та межі поселення.

Література

- Асташова Н.С., Ломтадзе Г.А. 2017. Керамическая тара конца 7 – первой половины 5 века до н.э. из раскопок центральной части Пантикапея. Древнейший Пантикапей. От апойки – к городу. М.
- Буйских А.В. 2014. Амфоры конца VII – первой половины V в. до н.э. из Борисфена // Археологія і давня історія України. Вип. 1 (12). К.
- Гаврилюк Н.А., Отрешко В.М. 1982. Лепная керамика архаического поселения Большая Черноморка II // Древности степной Скифии. К.
- Дараган М. Н. 2017. О формировании скифских колчаных наборов второй половины VI в. до н.э. // *Stratum plus*. № 3.
- Зеест И.Б. 1960. Керамическая тара Боспора // МИА. № 83. М.
- Марченко К.К., Доманский Я.В. 1999. Два поселения Нижнего Побужья архаического времени (Опыт сравнительной характеристики материальной культуры памятников) // *Stratum plus*. № 3.
- Мелюкова А.И. 1964. Вооружение скифов // САИ. Д1–4. М.
- Монахов С.Ю. 2003. Греческие амфоры в Причерноморье. Типология амфор ведущих центров-экспортеров товаров в керамической таре. М. – Саратов.
- Носова Л.В. 2011. «Греческое» и «варварское» в Северо-Западном Причерноморье в «переходный период» (в связи с исследованием погребений конца VI – первой половины V вв. до н.э. у с. Маяки) // МАСП. Вып. 12. Одесса.
- Охотников С.Б. 1983. Археологическая карта Нижнего Поднестровья в античную эпоху (VI–III вв. до н.э.) // Материалы по археологии Северного Причерноморья. К.
- Охотников С.Б. 1990. Нижнее Поднестровье в VI–V вв. до н.э. К.
- Охотников С.Б. 2013. Поселения Нижнего Поднестровья (VI–III вв. до н.э.) // Древние культуры Северо-Западного Причерноморья (к 95-летию Национальной академии наук Украины). Одесса.
- Секерская Н.М. 1989. Античный Никоний и его округа в VI–IV вв. до н.э. К.
- Bîrzescu Iu. 2012. Die archaischen und frühklassischen Transportamphoren // *Histria*. Vol. XV. Bucureşti.

Summary

In 2018 a field survey with digging prospect trench was conducted on the ancient settlement Nadlymanske XI, located on the left bank of the Dniester estuary (Odessa Oblast, Ovidiopol Raion). A large amount of surface finds has been collected. 5 prospect trenches were made. In the prospect trench № 5 a pit was discovered and explored. It contained several walls of amphorae, kitchenware, large handmade pot, a wall of black-slipped ware, fragments of bones (horse or cow) and the bronze triangular arrowhead with protruding socket.

Archaeological material is divided into several categories. Amphorae are represented by the production of Chios, Lesbos, Samos, Clazomenae, Miletus and unidentified centers. Two fragments of black-slipped ware belonged to kylikes. Gray-clay ware is represented by fragments of bowls, jugs and simple wheel-made oil lamp. Several fragments belong to red clay ware and louteria. The rims with fingerprint ornament analogous to the Scythian ceramic ware stand out among the handmade pottery. Individual finds are represented by two sinkers made of amphorae walls, pebble lissoir, stone quern, fragment of millstone (?), lead spindle whorl, bronze triangular arrowhead.

The analysis of the findings enabled to date the settlement to the earlier time than previously considered, namely to the late archaic period (late 6th - first third of the 5th century BC).